

Zitierhinweis

Zouhar, Jakub : recension de : Ulrich L. Lehner, The Catholic Enlightenment. The Forgotten History of a Global Movement, New York : Oxford University Press, 2016, dans : Český časopis historický, 2018, 1, p. 229-233, DOI: 10.15463/rec.1256102485

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Existuje jen málo odborných historických knih, kterým byla v nedávné minulosti věnována taková pozornost, jako právě recenzované publikaci. Anotace, komentáře i rozsáhlé analýzy z celého světa zaplňují virtuální prostor internetu, ale také recenzní rubriky prestižních odborných časopisů.¹ Zdánlivě nepochopitelné, uvážíme-li, že se jedná o poměrně stručnou publikaci, která má ambici popsat tak komplikovaný jev jako je katolické osvícenství, a to ještě v celosvětovém měřítku. Kniha ovšem upoutala globální odbornou veřejnost několika lákadly: je psána anglicky, vyšla v prestižním nakladatelství, zabývá se atraktivním tématem stojícím v popředí zájmu západní společnosti a konečně jejím autorem je historik dobře známý široké badatelské obci jako specialista na danou problematiku. Mnozí se mu nezdrahají přisuzovat zásadní podíl na odkrývání katolických osvícenců v Evropě i v Zámorí.

Ulrich L. Lehner v současné době přednáší na katedře teologie Marquette University v Milwaukee, má však za sebou též zkušenost z působení v Princetonu a Notre Dame.² Někteří recenzenti jej dokonce pokládají za „the foremost American scholar of Enlightenment Catholicism“. Sborník *Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*, který Lehner připravil s Michaelem Printym, vyvolal bohaté, místy rozporuplné reakce.³ Za pojednání o německých osvícených benediktinech let 1740–1803 však Lehner obdržel *Gilmary Shea Award* za „nejvýznačnější a nejoriginálnější“ knihu o dějinách katolické církve, uveřejněnou v letech 2010/2011.⁴ Čtenáři, kteří ovládají německý jazyk, se v ní ovšem nedozvěděli mnoho nového. Osobně pokládám za zdařilejší autorovu publikaci o klášterních vězeních⁵ nebo jeho práci o archivu kláštera ve Straubingu.⁶ Lehner rovněž dosud editoval

1 Srov. alespoň některé z nich: <http://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=46126>; <http://www.catholicworldreport.com/2016/06/27/revisiting-the-the-catholic-enlightenment/>; <http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-26017>; <https://www.firstthings.com/web-exclusives/2016/03/the-catholic-enlightenment-yesterday-and-today>; <https://academic.oup.com/jaar/article-abstract/84/4/1175/2518899/The-Catholic-Enlightenment-The-Forgotten-History>; <http://thefederalist.com/2016/03/19/the-forgotten-history-of-the-catholic-enlightenment/>; <http://blog.acton.org/archives/85984-samuel-gregg-catholicism-and-the-enlightenment.html>; <http://regensburgforum.com/2016/06/01/trent-vatican-ii-and-enlightenment/>; <http://www.thepublicdiscourse.com/2016/10/17670/> (3. listopadu 2017).

2 Mj. *Princeton Institute of Advanced Studies, School of Historical Studies, Notre Dame Institute of Advanced Study/University* nebo německý *International Research Center for Comparative History of Religious Orders*.

3 Ulrich L. LEHNER – Michael PRINTY (ed.), *Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*, Leiden 2010.

4 Ulrich L. LEHNER, *Enlightened Monks. The German Benedictines 1740–1803*, Oxford 2011.

5 TÝŽ, *Monastic Prisons and Torture Chambers. Crime and Punishment in European Monasteries, 1600–1800*, Eugene, OR 2013.

6 TÝŽ, *Historia Magistra. Beiträge zur Archivgeschichte des Kollegiatstifts Straubing*, Nordhausen 2003.

třináct kolektivních monografií a příruček,⁷ z nichž je v našem kontextu nutno vzpomenout oceňovanou oxfordskou rukovět raně moderní teologie, u jejíhož zrodu stál a jejíž nadkonfesijnost prosazoval.⁸

Lehner tedy přistoupil k psaní recenzované publikace jako zkušený autor. V tematicky strukturované knize (např. náboženská tolerance, ženská práva, soupeření katolicismu s neevropskými kulturami, význam světců a zázraků pro náboženství nebo zotročení původních obyvatel mimoevropských území) si kladl za cíl nejen utřídit názory na fenomén katolického osvícenství, ale rovněž jej rehabilitovat (s. 2), což většina recenzentů (nejen katolických) vyzdvihuje jako inovativní přístup. Jako klad knihy je vnímán též její geografický záběr, který se neomezuje pouze na Evropu a severní i jižní Ameriku, ale zahrnuje také Asii (zvláště Čínu a Indii). Jak si ještě ukážeme, Lehner nezamlčuje ani záporné stránky katolických osvětců (slibuje to už na s. 13). Velkou pozornost věnuje jansenismu a jeho jezuitským odpůrcům. V každém případě se snaží dokázat, že většina osvětců nebyla protinábožensky zaměřená (jak nás přesvědčoval Peter Gay) a spíše „balancovala mezi rozumem a vírou“.⁹

Nakonec byli katoličtí osvětcenci podle Lehnera vmanipulováni Francouzskou revolucí a náladami ve společnosti, které vyprovokovala, mezi papežství, jež bránilo samo sebe, resp. svoji minulost (s. 61), a antináboženské extrémisty. To katolické osvícence zcela zničilo (toto tvrzení je přítomno v celé knize, nikoli pouze v jejím závěru, srov. s. 15). Lehner tak nevypráví příběh s „dobrým koncem“, jako například Andreas Holzem.¹⁰ Publikace slibuje (s. 6) rozbít mnohá kliše (o vztahu katolíků k ženám, k jiným kulturám, jezuité nebyli mnohdy tmář [s. 21] apod.), avšak tyto hypotézy až příliš (jen náhodou?) zapadají do dnešní debaty o katolicismu, ekumenismu a roli papeže ve světě. Zde, myslím, leží klíč k celosvětovému úspěchu knihy.

K rozsahu a zaměření publikace je nicméně potřeba uvést, že se nejedná o práci určenou pro (evropské) historiky raného novověku, tím méně osvícenství, ale spíše o přehled problematiky pro magisterské studenty a doktorandy, příp. pro vážné zájemce z řad poučené americké veřejnosti. Tomu odpovídá i styl textu (s malým poznámkovým aparátem a bez pramenných odkazů), který je přístupný, jasný, bez zbytečných odboček a řešení komplikovaných otázek. Takový mají anglofonní intelektuálové rádi. Do přehlednosti má kniha ovšem daleko, na což poukázali i někteří anglosaští recenzenti (např.

7 Jeffrey BURSON – Ulrich L. LEHNER (ed.), *Enlightenment in Catholic Europe. A Transnational History*, Notre Dame, IN 2014.

8 Ulrich L. LEHNER – Richard MULLER – A. G. ROEBER (edd.), *Oxford Handbook of Early Modern Theology, 1600–1800*, Oxford 2016. Naopak Lehnerův soubor esejí *On the Road to Vatican II: German Catholic Enlightenment and Reform of the Church*, Minneapolis 2016, se nesetkal s tak kladným přijetím. Chyby v knize našel Marc R. Forster. Srov. jeho recenzi v *Journal of Jesuit Studies* 4, 2017, s. 701–703.

9 Peter GAY, *The Enlightenment: An Interpretation*, vol. 1: *The Rise of Modern Paganism*, New York 1966.

10 Andreas HOLZEM, *Christentum in Deutschland 1550–1850. Konfessionalisierung – Aufklärung – Pluralisierung*, Bd. 1, Paderborn 2015, s. 12–32.

Nicholas Gallagher). S Gallagherem se shoduji v názoru, že kniha nemá jasného cílového čtenáře: odborníka neosloví, pro studenty je ovšem příliš složitá svou nejasnou strukturou a mnoha postavami, které nejsou blíže určeny. Na jazyku textu je poznat, že jej užíval autor neodchovaný anglosaskou školou, nýbrž německým vzdělávacím systémem. Domnívám se nicméně, že pro českého čtenáře se jedná spíše o výhodu.

Pozorný čtenář prací o osvětenství z poslední doby již mnoho let ví,¹¹ že osvícenci nebyli pouze protinábožensky zaměřeni jedinci a že se zdaleka nerekrutovali pouze z Francie nebo Skotska. Jestliže Lehner v recenzované knize ukazuje, že katolicismus římského stříhu nebyl nutně v protikladu s moderními proudy větší části 18. století, nenabízí čtenáři nic nového. Tuto skutečnost známe totiž dobře ze středoevropské literatury již dlouhá desetiletí.¹² Rovněž autorovo odvozování katolického osvětenství od tridentského koncilu (s. 3–7) je vcelku konvenční. Stejně jako upozornění, že někteří historikové hovoří o více osvětenstvích, nikoli pouze o jediném (s. 5). V tomto směru musím dát za pravdu německému recenzentu Florianu Bockovi z Thübingen, že kniha „je psána pro anglo-americký trh“, a proto je pro středo- a východoevropského čtenáře mnohem méně přínosná než pro amerického. Z knihy je též cítit přílišná snaha po zobecnění a po přesvědčení čtenáře, že katolické osvětenství je univerzální koncept, vyskytující se po celé planetě. Pramenně ovšem autor zůstává „věrný“ Evropě, což zčásti zpochybňuje jeho vlastní tvrzení o univerzálnosti.

Vě výkladu se objevuje mnoho zkratkovitých a nepodložených tvrzení, což ovšem při širokém záběru a zároveň skromném rozsahu knihy nemůže překvapit. Tak není například jasné, jak se liší katoličtí osvícenci od svých předchůdců ze 16. a 17. století (patřili k reformátorům katolicismu, nebo se spíše ztotožňovali s intelektuály upřednostňujícími rozum?). Zdá se (s. 46), že se Lehner přiklání k první variantě, když upozorňuje čtenáře na skutečnost, že katolické osvětenství bylo jen jedním z mnoha hnutí v dějinách pokoušejících se reformovat římskokatolickou církev. Katoličtí osvícenci přece jen nemohli držet pohromadě pouze skrze „přesvědčení, že katolicismus se musí zmodernizovat, jestliže má být napříště životaschopnou intelektuální alternativou k přesvědčivým argumentům protinábožensky smýšlejících osvícenců“ (s. 7).

Vadí mi rovněž – obdobně jako některým německým recenzentům, a na rozdíl od jejich anglofonních kolegů – příliš časté paralely 18. století a století 20., resp. 21. (např. s. 179). Diskutabilní je též tvrzení: „archivní prameny dokazují, že reformy tridentského

11 Srov. Jonathan SHEEHAN, *The Enlightenment Bible. Translation, Scholarship, Culture*, Princeton 2013, David SORKIN, *The Religious Enlightenment: Protestants, Jews, and Catholics from London to Vienna*, Princeton 2008, Jeffrey D. BURSON, *The Rise and Fall of Theological Enlightenment: Jean-Martin de Prades and Ideological Polarization in Eighteenth-Century France*, Notre Dame 2010, z částečně české produkce bych připomněl alespoň Ivo CERMÁN – Rita KRUEGER – Susan REYNOLDS (eds.), *The Enlightenment in Bohemia: Religion, Morality and Multiculturalism*, Oxford 2011.

12 Zmíňme alespoň Elisabeth KOVÁCS (ed.), *Katholische Aufklärung und Josephinismus*, Wien 1979; Harm KLUETING – Norbert HINSKE – Karl HENGST (edd.), *Katholische Aufklärung – Aufklärung im katholischen Deutschland*, (Studien zum achtzehnten Jahrhundert 15), Hamburg 1993.

koncilu, jež chtěly zlepšit morální život kléru, byly velice úspěšné“ (s. 28). Stejně tak výroky ohledně tolerance protestantů katolickými osvícenci nemají všeobecnou průkaznost (s. 48). Existují snad detailní analýzy z celé Evropy, neřku-li světa ohledně tohoto fenoménu? Domnívám se, že při současném stavu našich znalostí se nemůžeme k takovému výroku odvážit. Připočteme k tomu ještě fakt, že Lehner si z obrovského rozsahu látky vždy vybírá takové události, které se mu hodí pro podepření jeho základní teze: katoličtí osvícenci skutečně existovali, a dnes jsou neprávem zapomenuti.

Na druhou stranu mnoho Lehnerových postřehů je přínosných. Upozornění, že jezuité znali problémy a kulturu mimoevropských civilizací lépe než známí osvícenci Voltaire, Gottfried Wilhelm Leibniz, Christian Wolff (s. 118), patří k těm podnětnějším. Zajímavý je i názor, že zatímco osvětenští mniši obhajovali celibát jako prostředek ke kontrole počtu populace, sekulární osvícenci propagovali nekontrolovatelný populační růst (s. 29).¹³

Autor vyzdvihl rozdílný přístup k toleranci (s. 47). Správně zdůraznil, že intelektuálové 18. století obecně rozlišovali mezi osobní tolerancí (která byla katolickým osvícencům vlastní) a teologickou tolerancí (která byla pro mnohé i velmi osvěceni působící muze těžko stravitelná). Většina katolických myslitelů se podle Lehnera též neptala „Jak mohu být tolerantnější k jiným vírám?“, ale spíše „Je opravdu *nezbytné* ostatní víry tolerovat?“ (s. 48; kurzíva Lehner). Katolickým osvícencům vytýká necitlivost při pastoraci, nepřiměřený přístup k prostým posluchačům, které údajně zahrnovali sofistickovanými problémy (s. 152, 154), necitlivý přístup k žebrákům a lidem stojícím na okraji společnosti (s. 167, 170, 179) a neposkytování pomoci při řešení otázek otroctví (s. 205). Obviňuje je též z elitarismu a povýšenosti.

Všimněme si v knize ještě české „stopy“: Lehner ukazuje (anglofonnímu) čtenáři, znalému Nizozemí coby líhně osvícenců, také habsburskou říši, která je dle něj daleko lepším příkladem osvícenců a tolerance (s. 53–60). Snaží se dokázat, že Josef II. svými zákony osvícenství podporoval více, než si je podle Lehnera mnoho (patrně opět anglofonních) historiků ochotno připustit (s. 58). Připomínán je Joseph von Sonnenfels i Leopold Hay¹⁴ a ke slovu přicházejí i náboženské poměry v Čechách a na Moravě (s. 60–63).

Katoličtí osvícenci prý pokládali utrakvisty (též nazýváni husiti) za „tajné katolíky“ (s. 60). Na tuto „totally forgotten episode“ pak nahlíží jako na jednu z nejranějších ekumenistických snah v dějinách církve. Osvícenci v Čechách (nikoho nejmenuje) prý interpretovali dřívější názory katolíků na utrakvisty jako pomýlené, protože katolíci utrakvisty nechápali správně. Josefa Dobrovského, kterého autor zve jezuitou a vidí v tom ironii dějin, staví do role kritika protireformace a zastávce husitů (s. 61). Za husity se v 18. století přimlouval i lublaňský¹⁵ biskup hrabě Johann Karl Herberstein, ale papež jeho argumenty zcela zamítl, protože ohrožovaly postavení papežství. A konečně Lehner zmiňuje

13 Lehner zde odkazuje na práci: Augustin SCHELLE, *Über den Cölibat der Geistlichen und die Bevölkerung...*, Salzburg 1784.

14 Německý původ autora se projevuje i jeho psaním Hradce Králové za pomoci německého ekvivalentu „Königgrätz“ (s. 59), což není v anglicky psaném textu, který dodržuje současnou podobu toponym, obvyklé. Připojení „Bohemia“ na vysvětlenou, kde se dotyčné město nachází, na situaci nic nemění.

15 Lehner používá německý název „Laibach“.

i „českého opata“ Ottu Steinbacha z Kranichsteinu jako obhájce náboženské tolerance (1785), nebo „piaristu Mikuláše“¹⁶ Voigta, který prý viděl Husa jako „zcela katolického“. Vzpomíná i Caspara Royka¹⁷ coby autora výroku: „Katolíci by neměli pojímat protestanty jako heretiky, ale jako bratry“ (s. 61). Podle Lehnera se však veškeré naděje na usmíření mezi katolíky a utrakvisty v Čechách rozplynuly po roce 1789 vinou papežství, pro které bylo katolické osvětenství „nebezpečnou směsicí historického relativismu a podezřele pokrokové doktríny“ (s. 62). Dvě strany pak Lehner věnuje tzv. Moravské církvi (Moravským bratřím), která pochopitelně kolegy v USA nemálo zajímá.

Recenzi mohu tedy uzavřít konstatováním myšlenky, která mne napadla již při čtení předchozích Lehnerových publikací: autor záslužně zprostředkovává postupy a závěry středo- a zčásti i východoevropské historiografie anglofonním čtenářům, kteří dnes v jiných (a zvláště malých) jazycích dosti pokulhávají, a proto jsou pro ně závěry Lehnerových knih objevné. V daleko menší míře to však platí pro poučného čtenáře na východ od Rýna. Recenzovaná kniha je tak dalším potvrzením známého rčení „Kolik jazyků umíš, tolikrát jsi člověkem“, které pro historika platí dvojnásob. A neplatí to jen pro historika s malým národním jazykem, ale jak dokazují Lehnerovy publikace, též pro kolegu majícího za svůj první jazyk *lingvu francu* současnosti. A ještě o jedné věci recenzovaná kniha vypovídá: a sice jak obtížné, ne-li nemožné je napsat globální historickou knihu pro všechny.

Jakub Zouhar

Dušan UHLÍŘ

Čas kongresů a tajných společností

Praha, EPOCH 2017, 437 s., ISBN 978-80-7557-087-1.

Jedním z nepřehlédnutelných důsledků současného způsobu hodnocení vědy v České republice je nadprodukce odborných knih, z nichž řada sice splňuje formální kritéria kladená na tento typ prací, ovšem po obsahové stránce některé kvalitativně pokulhávají. Někdy je dokonce ani nelze označit za dobrá populárně naučná díla převlečená do vznešenějšího, tedy odbornějšího, hávu, neboť postrádají to, co je pro literaturu faktu nanejvýš důležité: schopnost představit širší čtenářské obci vybraná historická témata přehledným a čtivým způsobem. O to vzácnější je situace, kdy nová publikace sice svojí formální podobou náleží k literatuře faktu, ovšem po obsahové stránce z této škatulky v pozitivním slova smyslu vybočuje.

Právě toto je případ nejnovějšího literárního počínu moravského historika Dušana Uhlíře, jenž se rozhodl seznámit čtenáře s dramatickými událostmi postnapoleonského období evropských dějin let 1815–1830, ve kterém významnou roli sehrála snaha některých Evropanů o dosažení politických změn ve jménu liberalizace a demokratizace tehdejších vládnoucích režimů. Toto úsilí však naráželo na odpor mnoha panovníků, a proto byly opoziční síly nejednou přinuceny uchýlit se do ilegality. V rámci tajných společností, spolků a sekt pak šířily své myšlenky a připravovaly spiknutí s cílem změnit či dokonce zcela

16 Zde překvapivě česká podoba jména.

17 Ten se těší v současné německé historiografii obzvláštní pozornosti.